

Waldemar Chrostowski

"Continuing Questions in Old Testament Method and Theology", ed. C. Brekelmans, M. Vervenne, Leuven 1989 : [recenzja]

Collectanea Theologica 61/4, 201-204

1991

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ciola w drugiej połowie XVI w. (s. 227—234), oraz *Pięćsetpięćdziesięciolecie Soboru Ferraro—Florenckiego* (s. 243—254), gdzie przedstawia tło historyczne oraz przebieg i skutki soboru, wśród których na pierwszy plan wybija się pokonanie przez papieństwo tendencji koncyliarystycznych oraz stworzenie wzorca dla wszystkich późniejszych unii kościelnych. Z kolei ks. Józef Wólczański napisał szkic *Z dziejów Akademii Duchownej w Petersburgu* (s. 213—224). Powołana do życia przez cara Mikołaja I miała wedle intencji założyciela przygotowywać kadre polskiego duchowieństwa na wyższe stanowiska kościelne w duchu absolutnego lojalizmu wobec władcy. Tekst omawia narodziny i funkcjonowanie Akademii oraz jej rolę w procesie kształtowania życia Kościoła w zaborze rosyjskim.

Ważne miejsce w tomie zajmuje doskonałe opracowanie *Żydowsko-chrześcijańskie seminarium w Chicago (1989) jako model dialogu międzyreligijnego*, pióra ks. Stanisława Haręzgi (s. 235—242). Autor był jednym z bardziej aktywnych uczestników międzyreligijnego spotkania w Chicago, zaś jego prezentacja należy do najlepszych opisów tego unikalnego wydarzenia. Ks. Haręzga omawia chicagowskie seminarium na tle ogólnokościelnego dialogu z judaizmem, przypomina kierunki zaproponowanego przez organizatorów ze Spertus College of Judaica studium biblijno-teologicznego oraz doświadczenia liturgii i modlitwy, a także wskazuje na praktyczne nurty dialogu.

Trzy teksty przybliżają to, co aktualnie dzieje się w Przemysłu: *Z życia Muzeum Diecezjalnego w Przemysłu* — ks. Zbigniew Bielałowicz (s. 225—226), *Członkowie redakcji „Vox Patrum” w Seminarium Duchownym w Przemysłu* — Bogdan Stanaszek (s. 259—260) oraz zamykające tom *Sprawozdanie z działalności Seminarium Duchownego i Instytutu Teologicznego w Przemysłu za rok akademicki 1988/89*, opracowane przez ks. Stanisława Zygarcowicza (s. 261—264).

Tom zawiera zatem 17 interesujących artykułów i przyczynków. W pełni zasługuje na uwagę teologów, socjologów, socjologów religii, psychologów, historyków, ekumenistów i pastoralistów. Szkoda tylko, że teksty nie zostały ułożone podług jakiegoś czytelnego klucza, więc czytelnik sam musi się postarać o jego ustalenie. W tomie znalazło się zbyt wiele błędów maszynowych i pomyłek, a nawet błędów ortograficznych. Wprawdzie kilkadziesiąt sprostowano w załączonym do czasopisma wykazie błędów, ale wnikliwą korektę należało przeprowadzić wcześniej. Pomyłki i błędy w drukowanych publikacjach to częsty grzech piśmiennictwa teologicznego w naszym kraju. Żenujące niedociągnięcia obniżają rangę najambitniejszych przedsięwzięć. Przeważnie początkujące gremia wydawnicze właśnie w tej dziedzinie muszą wykazywać maksymalną kompetencję i staranność. Mimo tych usterek został zrobiony dobry początek i z niecierpliwością czekamy na kolejne tomy *Premisla Christiana*.

ks. Waldemar Chrostowski, Warszawa

C. BREKELMANS (ed.) — M. VERVENNE (rev. and enlarged ed.), *Continuing Questions in Old Testament Method and Theology*, Bibliotheca Ephemeridum Theologicarum Lovaniensium XXXIII, Leuven University Press — Uitgeverij Peeters, Leuven 1989, s. 250.

Książka ma osobliwy rodowód, którego świadectwem jest jej podwójny tytuł. Podany wyżej w brzmieniu angielskim pochodzi z obwoluty, natomiast na stronie tytułowej widnieje nieco inny tytuł francuski (*Questions discutées d'Ancien Testament — Méthode et Théologie*), zaś angielski służy jako podtytuł. Chodzi bowiem o drugie wydanie dzieła opublikowanego po raz pierwszy w 1974 r., w ramach tej samej serii wydawniczej. W książce zebrano

materiały z XXIII Lowańskich Dni Biblijnych, jakie odbyły się w dniach 23—25 sierpnia 1972 r. i były poświęcone najbardziej wówczas dyskutowanym problemom badawczym nad Starym Testamentem. Spotkanie zgromadziło około 120 biblistów i zogniskowało się wokół trzech zagadnień: filologia i krytyka tekstu, starotestamentowa koncepcja Przymierza oraz miejsce literatury mądrościowej w teologii Starego Testamentu. Poszczególne kwestie były przedstawiane równolegle przez dwóch specjalistów, prezentujących odmienne punkty widzenia, po czym rozwijała się dyskusja. W książce zamieszczono sześć tekstów głównych wystąpień oraz dodano pięć innych artykułów, dotyczących dwóch pierwszych grup tematycznych. Opracowania tekstów dokonał prof. C. Brekelmans, który przewodniczył lowańskiemu spotkaniu biblistów. Po kilkunastu latach okazało się, że dyskutowane niegdyś problemy nie straciły na aktualności i że przemyślenia z początku lat 70. przetrwały próbę czasu. Redaktorzy dobrze znanej biblistom serii zdecydowali się zatem na powtórne wydanie, z tym że poproszono autorów o przewartościowanie i zwiększenie uzupełnienie dawniejszych poglądów. Niestety, dwaj autorzy — M. Dahood i D. J. McCarthy — zmarli, zaś stan zdrowia trzeciego, P. A. H. De Boera, uniemożliwił mu pracę naukową. Ich teksty zaktualizował, a wszystkie opracował na nowo, M. Vervenne. Otrzymałszy więc książkę znaną i nową zarazem.

Stosownie do trzech wiodących tematów Lowańskich Dni Biblijnych artykuły układają się w trzy części. Na pierwszą (s. 11—70) składają się trzy teksty: *Northwest Semitic Text and Textual Criticism of the Hebrew Bible* (M. Dahood), *Philology and Exegesis — Some General Remarks with Illustrations from Job* (J. Barr) oraz „*The Original Meaning of the Text*” and *Other Legitimate Subjects for Semantic Description* (J. F. A. Sawyer). Michel Dahood, długoletni wykładowca Papieskiego Instytutu Biblijnego, zmarł 8 marca 1982 roku. Zafascynowany odkryciami w Ugarit i Ebla, należał do najwybitniejszych znawców północno-zachodniej grupy języków semickich (ugarycki, fenicki i eblaicki). Pozostawił mnóstwo publikacji akcentujących ściśle związki starożytnej literatury ugaryckiej ze Starym Testamentem. W książce wydanej w 1965 r. napisał, że wiedza o ugaryckich przymkach i partykułach rzuca więcej światła na zrozumienie tekstu ST aniżeli zapisy zwójów qumrańskich. To i podobne stwierdzenia napotkały na zarzuty panugarytyzmu, które Dahood kwitował tym gorziwszą analizą tekstu biblijnego pod kątem jego zbieżności z twórczością ugarycką. W tym samym tonie jest utrzymany jego tekst w omawianej książce. Autor analizuje kilka miejsc, a szczególnie Hb 3 oraz cztery fragmenty z Księgi Izajasza (14,30—31; 30,27; 33,2—3; 47,1). Na kilka lat przed śmiercią, od roku 1977, Dahood poświęcił się badaniu kultury i języka z Ebla (III tys. przed Chr.). Nie wszyscy uczeni przystawali na tak silne eksponowanie w objaśnianiu ST ościennych języków i kultur Izraela. Jednym z oponentów był James Barr. W artykule, jaki następuje, ustosunkowuje się on wobec jednego z tekstów, na którym skoncentrował się Dahood, mianowicie Hb 3. Barr zwrócił uwagę na stosunek do tekstu starotestamentowego zasady i techniki filologii porównawczej pokazując, że nie można poprzestać na wyszukiwaniu paralel, ponieważ tekst, a tekst biblijny w szczególności, rządzi się własnymi prawami. W trakcie analizy porównawczej Biblii i tworzywa ugaryckiego nie wolno przeoczyć wszystkich wynikających stąd konsekwencji. Dahood napisał sporo komentarzy do rozmaitych miejsc Starego Testamentu, wyliczając zbieżności z piśmiennictwem ugaryckim i proponując nowe objaśnienia biblijnego tekstu oparte wyłącznie na paralelach ugaryckich. Barr twierdzi, że produkowanie przekładów polegających na rzeczywistych lub domniemanych związkach z literaturą sąsiadów Izraela może być mylące i niebezpieczne. „Uważam — napisał — że przekłady, przynajmniej te, które mają stanowić zamierzoną interpretację podawaną opinii publicznej, mogą i powinny być publikowane dopiero po pełnej ocenie świata naukowego i dopiero po całym procesie

egzegezy, obejmującym rozważania krytycznoliterackie, krytycznoredakcyjne, historycznoredakcyjne i teologiczne" (s. 60). Artykuł, którego autorem jest J. F. A. Sawyer, zamieszczony po tym dwugłosie, skupia się na tzw. oryginalnym znaczeniu tekstu w „archeologicznym” sensie tego słowa. Często się zdarza, że badacze usiłujący odtworzyć znaczenie tekstu w X, VI lub w III w. przed Chr., czynią to stosownie do własnych potrzeb i uwarunkowań. Sawyer podkreśla aspekty ustawicznej relektury i reinterpretacji, których nie wolno lekceważyć w rozważaniach wokół Biblii. Dzisiaj ten punkt widzenia jest oczywisty, ale prawie 20 lat temu, kiedy odbywała się lowańska debata, były to postulaty nowe. Każdy fragment biblijnego tekstu stanowi integralną część kanonu ksiąg świętych i jego znaczenie trzeba ustalać w kontekście pozostałych pism kanonicznych.

Drugi, najobszerniejszy, blok artykułów zebranych w książce (s. 71–164) obraca się wokół problematyki Przymierza w Starym Testamencie: *Gottes Zuspruch und Anspruch* (E. Kutsch), *Covenant Relationships* (D. J. McCarthy), *Quelques remarques sur l'arc dans la nuée* (P. A. H. De Boer), *Noah and Israel — The Everlasting Divine Covenant with Mankind* (L. Dequeker), *Comment au septième siècle envisageait-on l'avenir de l'Alliance?* *Étude de Lv. 26, 3–45* (P. Buis) oraz *Quelques remarques sur la nouvelle alliance chez Jérémie* (R. Martin-Achard). Ernst Kutsch omawia w trzech etapach pojęcie *berith* w teologii starotestamentowej. Rozpoczyna od przelagłych opinii i wyników badań, wylicza i opisuje najbardziej charakterystyczne przykłady odsłaniające znaczenie *berith* (Rdz 15,18; Ez 17,13–14; 1Krl 5,26) oraz dokonuje syntezy tego, co ST ma do powiedzenia na temat przymierza z Abrahamem, na Synaju i z Dawidem. Relacje przymierza rozpatruje również D. McCarthy, autor szeroko znanego studium *Treaty and Covenant* (1963), zmarły 29 sierpnia 1983 roku. Na jego artykuł składają się rozważania o przymierzach opisanych w Księdze Rodzaju (21,22–34; 26, 23–33 i 31,25–32,3) i rozmaitych aspektach rzeczywistości przymierza. Po tych dwóch głównych artykułach zamieszczono cztery przyczynki odnoszące się do tej samej problematyki. Pierwszy, pióra P. A. H. De Boera, dotyczy przymierza Boga z Noem, zwłaszcza motywu tęczy na niebie (Rdz 9, 8–17), drugi, autorstwa L. Dequekera, omawia przymierze Boga z ludzkością w osobie Noego pod kątem stosunku względem przymierza Boga z Izraelem, trzeci (P. Buis) stanowi studium Kpł 26, 3–45, na które składa się analiza tekstu i opis okoliczności historycznych, w jakich on powstał, natomiast czwarty (R. Martin-Achard) podejmuje odwieczny temat „nowego Przymierza” z Jr 31,31–34. W przypadku tej części rozważań szczególnie ważne są wypowiedzenia autorów zamieszczone na końcu książki.

Ostatni dwugłos (s. 165–202) dotyczy literatury mądrościowej: *Alltestamentliche Weisheit in christlicher Theologie?* (H. D. Preuss) oraz *Le contrepoint théologique apporté par la réflexion sapientielle* (J. Léveque). Rozumiejąc potrzebę chrześcijańskiej lektury Starego Testamentu, H. D. Preuss zastanawia się nad miejscem literatury mądrościowej w chrześcijańskiej teologii. Problem jest o tyle złożony, że wiele fragmentów tej literatury posiada wyraźne paralele w literaturze pozabiblijnej. Rodzi się pytanie, czy motywy „zjahwizowane”, tj. adaptowane do potrzeb kultu Jahwe, mogą powiedzieć coś chrześcijaninowi. Jest to w gruncie rzeczy pytanie retoryczne, bo odpowiedź musi być pozytywna, tym niemniej pozostaje kwestia jak chrystologiczna lektura Biblii może i powinna wykorzystywać różnorodne wątki literatury mądrościowej. Z kolei J. Léveque poddaje pod rozwagę problem, dlaczego tematy historyczne i teologiczne, które obficie przewijają się w księgach historycznych i prorockich ST (przymierze, objawienie na Synaju, wybór Izraela, nadzieje mesjańskie) zajmują tak mało miejsca w literaturze mądrościowej. Sprawa ta od dawna intryguje bibliistów, którzy usiłują dociec, na ile autorzy mądrościowi znali i przyswoili sobie tradycje jahwistyczne oraz ustalić związki między literaturą mądrościową a prorocką. Autor rozważa

nastawienie mądrości Izraela wobec świata stworzonego i wobec ludzkiej egzystencji. Aczkolwiek istotnie dokonano się znaczne przesunięcie akcentów, mędrcy stale podkreślali trwałość przymierza Boga z ludzkością i dawali wyraz dużemu otwarciu ekumenicznemu ludu Bożego.

Książkę zamykają noty uzupełniające, poczynione przez autorów lub redaktora drugiego wydania (s. 203—222) oraz wykaz skrótów i indeksy (autorów, tekstów, przedmiotowy, słów i zwrotów). Starannie opracowane wydanie ułatwiają lekturę dzieła i nadają mu większą spójność. Dobrze się stało, że redaktorzy *Bibliotheca Ephemeridum Theologicarum Lovaniensium* zdecydowali się na wznowienie tej pozycji. Kwestie dyskutowane 20 lat temu nadal pozostają w polu zainteresowania starotestamentalistów. Wiele rozważań podejmuje się dzisiaj podług nowych kryteriów i metod badawczych. Dotyczy to zwłaszcza analizy semantycznej, terminologii i wątku przymierza, a także kilku zagadnień teologii biblijnej. Bardzo interesujące są uwagi poczynione przez autorów, którzy wracając po latach do podjętej niegdyś problematyki dorzucają nowe myśli, a zarazem wykazują tę samą co wtedy bezradność wobec spraw niejasnych i trudnych. Na cenne uzupełnienia złożyły się również doskonale wskazówki bibliograficzne, sugerujące dalszą lekturę i bilansujące kierunki dyskusji odbytych w latach 70. i 80. Mając to na względzie lektura książki może stymulować nowe poszukiwania i budzi prawdziwy szacunek wobec wkładu uczonych, których przemyślenia weszły na stałe do historii badań nad Biblią.

ks. Waldemar Chrostowski, Warszawa

Wayne MEEKS, *The Moral World of the First Christians*, London 1987, SPCK, s. 182.

Temat tej książki jest niewątpliwie ważny: jak bowiem przedstawić można życie i etykę pierwszych chrześcijan na tle idei moralnych i etosu świata starożytnego? W większym zakresie tego zagadnienia dotąd nie podejmowano (chyba że apologetycznie), nie jest to też popularny temat badań szczegółowych. Częściej pisze się o etyce NT, czyli o formułowaniu i przekazie zasad moralnych już wewnątrz młodego chrześcijaństwa.

Mimo tego lektura trochę rozczarowuje. Istotnie, przedstawiono obok siebie koncepcje etyczne grecko-rzymskie, izraelskie i chrześcijańskie. Mało jest jednak elementu porównania czy historycznego studium zależności. Co więcej, styl jest podręcznikowy, szereg sekcji dotyczących poszczególnych myślicieli czy ksiąg mogłoby znaleźć się bez zmian w podręczniku historii filozofii lub teologii biblijnej. Następnie, autor nawiązuje do wykładów, jakie na ten temat prowadził, wprowadzając sporo objaśnień i rozwinięć mających pomóc w lekturze początkującym. Tym mniej miejsca przypadło kwestii centralnej.

Jest wprawdzie dobrą tradycją humanistyki anglosaskiej (inaczej całkiem niż niemieckiej — i naszej), że nawet zaawansowane monografie nie rezygnują z wprowadzenia dla początkujących i stale objaśniają rzeczy specjalistom już znane. Tym razem jednak popularyzacja przeważa nad głównym celem pracy. Musiało to być zamiarem autora; pisał zresztą dla wydawnictwa specjalizującego się w przystępnych podręcznikach. Książka jest niewielka i mało zawiera przypisów i literatury.

Jest jednak i głębsza przyczyna takiego rozwiązania, unikania porównań i powiązań. Autor świadomie preferuje bowiem metodę socjologiczną, i to jest główna teza książki ciekawa specyfika, a zarazem jednostronność. Interesuje go najbardziej etos przedstawianych społeczności, normy etyczne jako czynnik identyfikacji i spójności grup społecznych. Metoda ta nie bardzo da się połączyć z porównawczą. Wpływa też na wykorzystanie miejsca, sporo go